

SCHULTHEISZ EMIL: PITAVALTÓL CONAN DOYLE-IG

**A szöveget sajtó alá rendezték a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai,
Gazda István vezetésével.**

Jóllehet a detektívregények túlnyomó többsége nem éppen magas irodalmi értékű, nem minden darabja való feltétlenül a vásári ponyvára.

A bűnügy iránti irodalmi érdeklődés nyomai ugyancsak messze követhetők. Hérodotosznál már felbukkan a bűneseteknek az egyszerű történelmi tény regisztrálásán túlmenő leírása, az ezzel kapcsolatban lehetséges, valószínű vagy kizárható feltevések felsorolása.

A klasszikus irodalom nagyjai sem idegenkedtek a bűnügyek literáris feldolgozásától, vagy akár fiktív bűneset megírásától. Mindkét verzióra nem kisebb író a példa, mint Friedrich Schiller. Fiatal katonaorvos korában már érdeklődött a kriminalisztika iránt. Éveken át figyelte az érdekes bűnpereket. Tanulmányozta a neves lyoni jogász, F. Gayot de Pitaval hatalmas, húszkötetes bűnügyi krónikáját.¹ Ennek nyomán jelent meg Schiller 'Pitaval'-ja kilenc kötetben 1792–94-ben.

Híres költő, tekintélyes történészprofesszor és udvari tanácsos volt már az egykori katonaorvos Schiller, amikor megírta bűnügyi regénytöredékét (Der Geisterseher), s rendőrnovellája, a 'Der Verbercher aus verlornen Ehre – Eine wahre Geschichte' megjelent.

Ettől kezdve a „klasszikus krimi” polgárjogot nyer az irodalomban.² Schiller Pitavalja inspirálja Heinrich von Kleistet a 'Michael Kohlhaas' megírására. A sort E. T. A. Hoffmann, R. L. Stevenson és sokan mások folytatják.

A bűnügyi történettől egyenes út vezet a detektívregényig. Tulajdonképpeni megalapítója a nagy fantáziájú, de hihetetlenül éles logikájú amerikai elbeszélő, Edgar Allan Poe. 'A Morgue utcai kettős gyilkosság' című munkájában (1841) feltűnik Monsieur Auguste Dupin, a titkosrendőr irodalmi őse. Poe-ról írja Szerb Antal, hogy semmire sem volt olyan büszke, mint józan, éles logikájára; ő találta ki az amatőr detektívet, aki következetes észjárásával a legbonyolultabb bűnügyeket is kideríti. Megjegyzendő, hogy a titkosrendőr ekkor már az életben is működik. Jellegzetes alakja François Vidocq, egykori betörő, majd a párizsi bűnügyi rendőrség, a Sureté megszervezője (1810). Poe detektívnovelláit Szerb Antal feltétlenül irodalmi értékűnek tartja, s mint kifejti: „...az ő novelláinak olvasása közben érezték az emberek először azt a könnyű, de izgalmas logikai örömet, amely a detektívregény hatásának egyik titka...”³

A XIX. század második felében rohamosan nő a detektívregények népszerűsége, s ennek megfelelően száma is. 1868-ban Wilkie Collins izgalmas bűnügyi regényét egy londoni újság folytatásokban közölte. Az egyébként józan angol publikum sorba állt a nyomda előtt, hogy minél hamarabb megtudhassa az újabb fordulatot, miközben – jellemzően angol módon – vagyonokban fogadtak: megtalálja-e a hős az elrablott indiai ékszert?

Az amerikai Anna K. Green – ő használta először a „detectiv-story” kifejezést – több mint három tucat detektívregényében már ügyel a később szinte kötelezővé vált szabályra: az olvasónak és a detektívnek egyforma esélyei legyenek a bűneset megoldásánál.

A detektívregény klasszikusa azonban, valamennyi elődjét és kortársát felülmúlóan Conan Doyle lett. Ha költői munkásságán lehet is vitatkozni, nem kétséges, hogy az általa teremtett figura, Sherlock Holmes világirodalmi alak lett, s valamennyi későbbi detektívregény mesterdetektívjeinek irodalmi példaképe.

Arthur Conan Doyle művészcsaládból származott, Edinburgh-ban született 1859-ben. Kollégiumi évei után egy évet az ausztriai Feldkirchben töltött, s ezt élete legboldogabb esztendejeként emlegette. 1875-ben immatrikulált az edinburgh-i egyetem orvosi fakultásán. Ez a skót egyetem akkor teljesen Charles Darwin és Th. Huxley szellemének hatása alatt állott. Mint Doyle írja, Darwin művei készítették az addig bigott katolikus medicust az egyházzal való szakításra. Doyle később teljesen agnosztikussá vált, hogy filozófiai útkeresése végül is a spiritizmus útvesztőjébe vigye.

Tanulmányainak 1882-ben való befejezése után a dél-angliai Southsea-ben nyitott praxist. Ez a praxis azonban nemigen akart menni. Várója üres volt, s Doyle állandó pénzügyi nehézségekkel küzdött. Szabadidejét, amellyel igen bőven rendelkezett, irodalmi kísérletekkel töltötte. Ekkor írta meg azt a munkáját, amelyben először bukkan fel Sherlock Holmes világhírűvé vált alakja.⁴ Novellái és detektívtörténetei révén Doyle neve irodalmi körökben hamar ismertté vált. Oscar Wilde és az angol irodalmi élet több más neves képviselőjével került barátságba. 1890-ben egy orvosi folyóirat megbízta, hogy sürgősen készítsen interjút Berlinben Robert Kochhal, aki akkor tartotta előadását a tizedik Nemzetközi Orvostudományi Kongresszuson a tuberkulínról. Berlini útján Doyle találkozott egy angol dermatológussal, aki – megtudván, hogy Doyle praxisa mily reménytelenül gyenge – rábeszélte, hogy szemész legyen. Megfogadván a tanácsot, feladta vidéki – praxis aureának amúgy sem nevezhető – rendelőjét, Bécsben elvégzett egy oftalmológiai tanfolyamot, majd Londonban telepedett le szemész szakorvosként. Ez azonban orvosi pályafutásának egyben végét is jelentette. A fővárosban még annyi beteg sem kereste fel, mint Southsea-ben. Sikertelensége érthető módon kedvét szegte. Felhagyott a medicina terén a további próbálkozással, és életének 31. évében elhatározta, hogy kizárólag irodalmi munkásságából él meg.

Ezt annál is inkább tette, mert írónak ekkor már nem volt ismeretlen. Sőt! Amikor Sherlock Holmes-novellái 1891-ben megjelentek,⁵ sikerük egyenesen szenzációs. Nemcsak számos európai nyelvre fordították le, de kiadták Japánban és Kínában is. A második novellagyűjteménye 1893-ban jelent meg.⁶ Amikor Doyle ennek a könyvnek az utolsó elbeszélésében, megelégtelve a detektívtörténeteket és megunva Sherlock Holmes alakját, hősét egy svájci vízesésben tüntette el, az olvasóközönség világszerte fellázadt; nem is szólva a szerző anyjáról, aki különösen felháborodott. Nem voltak hajlandók belenyugodni hősük halálába. Az eredmény: az író engedett. Két év múlva a kockás kabátú mesterdetektív visszatért. A zuhanást túlélte, és időközben Tibetben volt – így szól a szerző magyarázata.⁷

Bizonyára nem véletlen, hogy a szerző krimijeinek főalakjait saját foglalkozási ágából vette. A nagy detektív, Sherlock Holmes éppúgy, mint hűséges barátja és famulusa, dr. Watson, orvosok. Az orvostudomány és a természettudományok általában jelentős szerepet kapnak a detektívtörténeteiben. Az orvosíró volta lépten-nyomon megnyilvánul írásaiban. A nyomozás folyamatának szinte „temészettudományos” módszere – egyébként a modern kriminalisztika alapvető metodikája – kétségkívül Doyle orvos-természettudományos gondolkodásának vetülete.

Sherlock Holmes figurájának megformálásakor egy sokat csodált tanítójának, Joseph Bell edinburgh-i sebészprofesszornak az alakja vezette. Bell doctor híres volt egészen rendkívüli megfigyelő és kombinációs képességéről, ragyogó logikájáról. Már egészen jelentéktelennek tűnő anamnesztikus adatokból is nemritkán remek diagnózishoz jutott, és meglepő, de végső fokon logikus következtetései megvilágították páciensei karakterét, néha még a múltját is.

Conan Doyle nem hosszú praxisának a detektívregényeken kívül egyéb irodalmi manifesztációja is van. Orvosi élményei inspirálták 'The Captain of the Polestar' (1890) című novellájának megírásakor. Kórházi, majd gyakorló orvosi impresszióit tükrözi egy másik novellagyűjteménye,⁸ amelyet az irodalomtörténészek nagy elismeréssel emlegetnek. Egyébként valóban érdekes olvasmány. A búr háborúban katonaeorvosként vett részt, ez készítette a búr háború történetének, sajnos kevésbé sikerült megírására. Irodalmi érdemei elismeréséül 1902-ben lovagi rangra emelték.

Élete vége felé Doyle – most már Sir Arthur Conan Doyle – egyre jobban belebonyolódott az okkultizmus rejtelseibe. Mind több időt töltött spiritiszta szeánszokon, s ez a különben éles logikájú, addig természettudományosan gondolkodó darwinista orvos hívő spiritiszta lett. A spiritizmus volt a vallása. Különféle spiritiszta társaságok meghívására európai előadó körútra indult. Előadásokat tartott a skandináv államokban és Magyarországon. Két kötetben megírta a spiritizmus természetszerűen távolról sem tárgyilagos történetét.⁹ Szomorú olvasmány ez az írása, amelyben 30 éves írói működését csupán „előkészületnek” deklarálja spiritiszta „missziójához”, amelyre elhivatottnak érezte magát.

Amikor Conan Doyle életének 72. évében, 1930-ban meghalt, a detektívregény önálló műfajként élt. Modern mese felnőtteknek. Egy része szennyirodalom, másik része nívós logikai játék. Utóbbiak szerzői egyúttal moralisták, akik a jog és igazság szolgálatába állítják hősüket, a mesterdetektívet, akinek kalandjait jó stílussal, esztétikusan beszélik el. A mesebeli herceg személyét itt a rendőrfelügyelő vagy a magádetektív helyettesíti. A mesék csapongó fantáziája helyére azonban a szigorú logika lép.

A kritikusok és az irodalomtörténészek nyilván még sokáig és sokat fognak vitatkozni arról, hogy irodalmi műfajnak tekinthető-e a detektívregény vagy sem? A krimik népszerűségét ez a vita nyilván nem fogja befolyásolni. A kérdés inkább az: jól megírt logikai szórakozást nyújt-e a szerző vagy sem? Conan Doyle-ról éppen Szerb Antal – aki maga nem volt nagy híve a detektívregényeknek – állapítja meg, hogy „...irodalmi eszközökkel él és fő műve, *The Hound of Baskerville* (1902) feltétlenül művészi...”.

Ha Sir Arthur Conan Doyle példáját követnénk, bizonyára kevesebb lenne a rémtörténet és több a logikai játék.

¹ *Causes célcbres et intéressantes* (Paris, 1734).

² Vö.: F. Wölken német irodalomtörténész erre vonatkozó munkáját: *Der literarische Mord*, 1961

³ Szerb Antal: *A világirodalom története*. II. 199.

⁴ *A Study in Scarlet*, 1887

⁵ *The Adventures of Sherlock Holmes*

⁶ *The Memoires of Sherlock Holmes*

⁷ *The Return of Sherlock Holmes*, 1905

⁸ *Round the Red Lamp*, 1849

⁹ *History of Modern Spiritualism*, 1926